

1944-1949 :

Repressie zonder maat of einde ?

*Een interimverslag over een onderzoek
naar de berechting in België van collaborateurs (1)*

door Steven DHONDT

Onderzoeksassistent aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid
van de Katholieke Universiteit te Leuven.

en Luc HUYSE,

Gewoon hoogleraar aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid
van de Katholieke Universiteit te Leuven.

★

Aan de repressie in het België van kort na de tweede wereldoorlog zijn honderden publikaties gewijd. Zij zijn in een viertal groepen van zeer ongelijke kwaliteit onder te brengen.

Verreweg het omvangrijkste pakket aan boeken en tijdschriftartikels is helemaal buiten het wetenschappelijk bedrijf tot stand gekomen. Het bevat dagboeken, procesverslagen en soms pamflettaire analyses waarin beklagden, verdedigers, politici en magistraten hun visie op het gebeuren ontwikkelen (2). Voor de constructie van een plausibele sociaal-wetenschappelijke theorie zijn deze geschriften ternauwernood bruikbaar. Een tweede, veel zwakkere, stroom van publikaties is historisch van opzet (3). Het probleem met sommige van deze studies is dat ze nogal eens besmet zijn door normatieve, niet getoetste, uitspraken (4). De schaarse rechtswetenschappelijke geschriften vormen een derde categorie (5). Zij zijn bijzonder belangrijk omdat zij licht werpen op een vitaal element in de hele repressieproblematiek : het juridisch en administratief raam-

(1) Het onderzoek is mogelijk gemaakt door een krediet van het FKFO.

(2) Bijvoorbeeld : T. BROUNS, *Dagboek van mijn gevangenisleven*. Antwerpen, 1969 ; L. DE LENTDECKER, *Het proces Romsée*. Antwerpen, 1960 ; P. STRUYE, *Regards sur la répression*, in : *Revue Générale Belge*, 1949 (XLII), blz. 801-820.

(3) Zie K. VAN ISACKER *De zaak Irma Laplasse*. Antwerpen, 1970.

(4) Zie, bijvoorbeeld, R. DERINE, *Repressie zonder maat of einde*. Leuven, 1978.

(5) M. GANSHOF VAN DER MEERSCH, *Réflexions sur la répression des crimes contre la sûreté extérieure de l'Etat belge*, in : *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1946 (XXVII), blz. 97-182 ; P. DEPUYDT, *Repressie en epuratie in België na WO II*. Leuven, 1984.

werk waarbinnen de berechting van de collaborateurs moest verlopen (rechtsgonden, de organisatie en bemanning van de militaire gerechten...). Er zijn, tenslotte, de uitermate zeldzame statistische analyses. Eén ervan is een onmisbaar instrument voor wie de repressie bestuderen wil : de nu al bijna veertig jaar oude studie van J. Gilissen (6). In het bestek van iets meer dan honderd bladzijden heeft Gilissen een haarscherpe foto gemaakt van de repressierechtspraak in de krijgskraden en -hoven. Toch liet zijn onderzoek tal van facetten van de berechting van collaborateurs noodgedwongen buiten beschouwing : de « spontane volksrepressie », de epuratie inzake burgertrouw, de administratieve zuiveringen, de verbeurdverklaringen, het sequester zijn daar voorbeelden van. Een andere lacune is het ontbreken van gegevens over wat men het tweede luik van de repressieproblematiek kan noemen : het gratiebeleid, de herstellvonnissen, de toepassing van de wet Lejeune op de voorwaardelijke invrijheidstelling. Sinds het verschijnen van Gilissens studie is geen enkele van deze blinde vlekken via onderzoek weggewerkt. Evenmin zijn in de loop van de voorbijgedertig jaar stappen gezet in de richting van de constructie van een sociaal-wetenschappelijke theorie over de bestraffing van collaborateurs. Verwonderlijk is dat niet. Het empirisch materiaal, dat voor zo'n theorievorming nodig is, staat niet ter beschikking : er is een embargo (de gerechtelijke dossiers...) en/of het is wegens zijn omvang en onoverzichtelijkheid eigenlijk ontoegankelijk.

Toch kan men zich afvragen of ten aanzien van de twee gesignaleerde lacunes (de « gaten » in de descriptieve analyse, de afwezigheid van enige theorievorming) geen gunstiger onderzoeksomstandigheden zijn ontstaan. De informatica laat nu toe grote gegevensbestanden te beheersen. In het grondslagenonderzoek van strafrecht en strafrechtspleging zijn *middle range theories* ontwikkeld die relevant zijn voor de studie van de repressierechtspraak. Men denke hier in de eerste plaats aan het straftoemingsonderzoek. Blijft natuurlijk het probleem van de toegang tot het empirisch materiaal. Hier zijn weinig of geen drempels gesloopt. Toch is een alternatieve weg zichtbaar geworden : in het Staatsblad zijn tussen eind 1944 en eind 1954 zo'n 107.000 uittreksels van repressie- en epuratievonnissen en -arresten gepubliceerd. Deze bron is tot op heden ongebruikt gebleven(7). Dat is jammer, want zij omvat in feite de volledige

(6) G. GILISSEN, *Etude statistique sur la répression de l'incivisme*, in : *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1950-1951, blz. 513-628.

(7) In het kader van de repressierechtspraak was het Openbaar Ministerie verplicht om elk vonnis of arrest dat een ontzetting uit de in art. 123sexies strafwetboek opgesomde rechten meebracht, in het Staatsblad bekend te maken. Dit betekende in de praktijk dat van het vonnis of arrest een uittreksel werd gemaakt en gepubliceerd. Ook van de definitieve epuratiebeslissingen kwam een uittreksel in het Staatsblad. Het is P. Depuydt die ons op dit bronnenmateriaal gewezen heeft.

populatie van veroordeelden en uit hun rechten ontzetten. Uiteraard is het informatiegehalte zeer beperkt. Arresten of vonnissen, hoeveel informatie zij ook konden bevatten, zijn herleid tot een tekst van enkele honderden woorden. Aan de andere kant leveren de uittreksels ons de *vital statistics* die nodig zijn om in het repressie-onderzoek een stap verder te gaan.

Sinds januari 1987 werken wij aan een project waarbij Staatsblad-uittreksels de kern van het empirisch materiaal vormen. In wat nu verder volgt komen twee aspecten van het onderzoek ter sprake : 1° de rechts-sociologische probleemstelling en 2° een aantal resultaten van de statistische analyse, meer bepaald met betrekking tot de epuratie inzake burgertrouw omdat in de studie van Gilissen hierover weinig of niets te vinden was.

I. Rechts-sociologische probleemstelling.

In het grondslagenonderzoek van strafrecht en strafrechtspleging zijn argumenten ontwikkeld voor de stelling dat er in de strafrechtelijke reactie op delicten een ambivalentie aanwezig is : vermogens- en geweldsdelicten worden in West-Europa over het algemeen stricter vervolgd en berecht en verhoudingsgewijze strenger bestraft dan inbreuken op sommige andere rechtsregels, meer bepaald deze die het economisch leven reguleren; voor overtredingen van het tweede type zijn anderssoortige afhandelingspatronen aanwezig die in sommige gevallen decriminaliserend werken (8). De specifieke behandeling van delicten, die tot de tweede categorie behoren, is niet los te zien van hun bijzondere kenmerken : de overtredingen hebben een onduidelijk en abstract slachtoffer; de rechtsgronden, waarop vervolging berust, zijn betwist of minstens slechts zwak verankerd in het rechtsbewustzijn van (delen van) de bevolking; de delicten komen vaker voor bij mensen die zich op de bovenste helft van de maatschappelijke ladder bevinden. Het laatste kenmerk heeft in de ambivalentietheorie een centrale plaats : de strafrechtelijke reactie op misdrijven van het tweede type wordt daarin immers verbonden met het feit dat er maatschappelijke weerstanden zijn tegen een traditionele berechting van bekleders van sleutelposities. Wetgever, rechterlijk korps en ambtenarij gaan ervan uit dat strenge bestraffing van centrale positie-bekleders, die (bijvoorbeeld in het economisch leven) een relatief-onmisbare plaats innemen, de maatschappelijke orde méér kan kosten dan het misdrijf zelf, zo stelt de theorie. De omzichtigheid, waarmee strafrecht en strafrechtspleging hier tewerk

(8) D. SUTHERLAND, *White Collar Crime*. New York, 1949.

gaan, is dan te zien als een vorm van auto-regulering met het oog op het algemeen belang (9).

De problematisering van de berechting van collaborateurs als rechts-sociologisch onderzoeksthema ontstaat uit de confrontatie van de repressierechtspraak en de epuratie met de ambivalentietheorie. Naar kenmerken lijkt de collaboratie (verklikking uitgezonderd) tot de tweede categorie van delicten te behoren: een diffuus slachtoffer (de uitwendige veiligheid van de staat), niet-algemeen aanvaarde rechtsgronden (de betwiste retro-activiteit) en daders (zeker in het geval van industriële en politieke collaboratie) met een overwegend andere dan lage sociale positie. In de berechting van de grote economische collaborateurs is de strategische omzichtigheid, waarvan hierboven sprake, trouwens waarneembaar. Maar de strafrechtelijke reactie op militaire en politieke collaboratie vertoont daarentegen een heel ander patroon: in het strafwetboek zijn immers strenge straffen voorzien, het vervolgingsbeleid is niet restrictief geweest en de werkelijke strafmaat lag aan de hoge kant.

In het wetenschappelijk zowel als in het publiek en politiek debat is gesteld dat de, hierboven geproblematiseerde, reactie op landverraad-in-oorlogstijd een verklaring vindt in de krachtige impulsen die toendertijd zijn uitgegaan van de publieke opinie en gericht waren op de politieke overheid, op de krijgsgerechten en op de militaire parketten. In de bevolking, zo wordt geargumenteed, overspoelde de roep om vergelding voor de schade die de collaborateurs aan land en politiek regime toebrachten, de mogelijke aarzelingen om politici, ambtenaren, bedrijfsleiders en andere personen met een hoge positie in een « ontorende » rechtszaak te betrekken. Het probleem met deze hypothese is evenwel dat zij geen verklaring biedt voor de ongelijke behandeling van economische collaboratie enerzijds, militaire en politieke collaboratie anderzijds. Daarom is een tweede, aanvullende hypothese in aanmerking te nemen. Zij zegt dat de repressierechtspraak en de epuratie ook te zien zijn als een episode in de strijd tussen twee groepen van politieke, administratieve en culturele elites; strijd die zich juist voor, tijdens en onmiddellijk na de oorlog heeft ontwikkeld. Tot de kern van dat conflict in België behoorde de vraag welke van beide groepen (de aanhangers van de nieuwe orde aan de ene kant, de elites van de drie traditionele « politieke families » aan de andere kant) de meeste legitimiteit kon verwerven en behouden. Met de nederlaag van Duitsland werd de degradatie van de collaborerende elites tot niet-legitieme elites een feit, zodat een strenge berechting en bestraffing van de landverraders mogelijk werd en de eindfase in de strijd tussen de con-

(9) V. AUBERT, *Likhet og Rett*. Oslo, 1964; in Nederlandse vertaling: *Proeven van rechtssociologie*. Rotterdam, 1971, blz. 122-151.

currende elites kon worden aangevangen. Tot deze verklaring behoort ook de stelling dat de collaborerende economische elites grotendeels buiten deze strijd bleven zodat voor hen de door de ambivalentietheorie gesignaleerde omzichtigheid en terughoudendheid konden werken.

II. Repressie en epuratie : enkele basisgegevens.

De gehele juridische en organisatorische infrastructuur van repressie en epuratie steunde op twee besluitwetten.

De eerste dateert van 26 mei 1944 en heeft betrekking op de repressie. Hij werd uitgevaardigd door de Belgische regering te Londen en regelde de bevoegdheid en de rechtspleging inzake MUVS of « misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat » want zo was de strafrechtelijke omschrijving van collaboratie en samenwerking met de vijand. De besluitwet nam van eerdere wetten uit WO I (10) en uit 1934 (11) de bepaling over dat inbreuken op de uitwendige veiligheid van de staat door de militaire rechtsmachten berecht dienden te worden. Meer discussie was er over wat men als collaboratie moest aanzien. Er waren uiteraard de al oudere artikels in het strafwetboek. De regering te Londen, die met lede ogen moest aanzien hoe steeds meer mensen zich voor de Duitse oorlogsmachine lieten inspannen, veranderde in alle haast sommige artikels van het strafwetboek en voegde aan andere artikels interpretatieve passages toe. Zij wilde op die manier een groter aantal handelingen strafbaar maken, maar ook door zwaardere straffen collaboratie afschrikken. Vooral wat deze interpretatieve passages betreft was het niet zo duidelijk of de regering tegen het principe van niet-retroactiviteit van de strafwet zondigde (12).

Vier grote typen van collaboratie waren strafbaar : verklikking en militaire, economische en politieke samenwerking met de vijand. Daarnaast bestonden er nog enkele misdrijven (zoals spionage, het verbergen van personen die MUVS hadden begaan,...) waarvoor er achteraf maar een klein aantal mensen zijn veroordeeld.

Bij de militaire strafprocedure zijn zowel de krijgsraad als het krijgshof samengesteld uit vier militaire rechters en één burgerlijke rechter. Om de verdachten van MUVS wellicht wat meer garanties te bieden, werd het aantal burgerlijke rechters in de militaire rechtsinstanties verhoogd tot twee en kreeg, naast het krijgshof, nu ook de krijgsraad een burgerlijk lid als voorzitter. Deze werden allen gerecrueteerd uit de bestaande ma-

(10) Art. 7, Besluitwet van 7 oktober 1916.

(11) Art. 3, Wet van 19 juli 1934.

(12) P. DEPUYDT, *Repressie en epuratie in België na WO II*. Leuven, 1984, blz. 108.

gistratuur. Een voorstel om leden van het verzet te laten zetelen in de krijgsraden werd slechts door de oppositie van de toenmalige auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch niet in overweging genomen. Begin september 1944 waren er negen krijgsraden in werking. Al snel zou blijken dat dit verre van voldoende zou zijn om het enorme pakket aan te behandelen zaken snel te verwerken. Het aantal krijgsraden werd in mei 1945 verhoogd tot 19 en begin 1946, toen bleek dat nog ruim de helft van de zaken moest voorkomen, tot 21. Er werden ook drie krijgshoven aan het ene, reeds bestaande, toegevoegd. Eind 1947 liep de repressierechtspraak naar haar einde. Op haar hoogtepunt (de eerste maanden van 1946) zetelden zo'n tweehonderd burgerlijke en driehonderdvijftig militaire rechters in de krijgsraden. Voor de krijgshoven waren vijftig burgerlijke raadsheren nodig. Nieuw was ook de centrale taak die de krijgsauditeur kreeg toebedeeld in het vooronderzoek en het vervolgingsbeleid. Hij was nu een almachtige figuur, die de functies van procureur, onderzoeksrechter en onderzoeksgerecht in één persoon verenigde. Tijdens de repressie werden in de militaire auditoraten voor deze functie zo'n zeshonderd magistraten benoemd. Zij kwamen overwegend uit de advocatuur.

De *besluitwet van 19 september 1945*, — de repressie woedde toen al bijna een jaar —, zette de *epuratie* in werking. Minister van Justitie M. Grégoire vond dat de burgertrouw van mensen die tijdens de bezetting lid waren geweest van een vijandige formatie of die één of ander onvaderlands gedrag hadden getoond (het bezitten van een portret van Hitler was een voorbeeld van zo'n onvaderlands gedrag) in twijfel moest getrokken worden. Door de nieuwe besluitwet konden deze mensen, die weliswaar een veroordeling voor de krijgsraad waren ontlopen, tot levenslang uit de rechten, opgesomd in artikel 123 sexies van het Strafwetboek, ontzet worden. De krijgsauditeurs kregen ook in de epuratielwetgeving een belangrijke taak: zij moesten de lijsten opstellen van alle mensen die in aanmerking kwamen voor ontzetting. Een belangrijk verschil met de repressierechtspraak was dat de ontzette voor een burgerlijke rechtbank in beroep konden gaan tegen deze inschrijving. Hun zaak werd eerst behandeld door de rechtbank van eerste aanleg, in hoger beroep voor het hof van beroep en in laatste instantie, dit was ook het geval in de repressierechtspraak voor het hof van cassatie.

III. Repressie en epuratie opnieuw bekeken.

A. Bronnenmateriaal.

Van de 107.692 uittreksels (veroordelingen en gratieverleningen) die tussen oktober 1944 en eind 1954 in het Belgisch Staatsblad zijn gepu-

bliceerd, waren er volgens onze telling 55.989 repressie- en 22.389 epuratieuittreksels. Dat was ons universum. Het was een hele klus om van dit bestand een steekproeflijst op te stellen omdat de uitgevers van het Staatsblad geen moeite hebben gedaan om in de publikatie van de uittreksels enige systematiek aan te brengen. Uiteindelijk zijn in onze steekproeflijst de repressie- en epuratieuittreksels niet apart gehouden. Uit deze globale lijst trokken wij een toevalsteekproef van 5.000 uittreksels. Deze 5.000 uitspraken betreffen 3.643 individuen, die door een krijgsraad of -hof in het kader van de repressierechtspraak zijn veroordeeld en 1.417 definitieve inschrijvingen op de lijst van de krijgsauditeurs. Zodoende omvat onze steekproef 5.060 individuen, wat 6,75 % van het totaal aantal veroordeelden en ontzetten uitmaakt.

Aan dit materiaal, zijn twee risico's verbonden. Het is, ten eerste, niet ondenkbaar dat de Staatsbladuittreksels een onvolledige en gebrekkige weergave bieden van de oorspronkelijke feiten waarop de veroordelingen en ontzettingen zijn gesteund. Het tweede risico is wezenlijk verbonden met elke studie die met een steekproef werkt. Het heeft te maken met de representativiteitskwestie. Eén mogelijkheid om na te gaan in hoeverre beide risico's in negatieve zin op ons onderzoek inwerken ligt in het vergelijken van onze steekproefpopulatie (van uittreksels) met de gegevens, die Gilissen op basis van het volledige pakket van gerechtelijke dossiers heeft verzameld. Die vergelijking maken we met behulp van een drietal tabellen, die meteen ook informatie geven over bijzonder belangwekkende aspecten van de repressierechtspraak: de verdeling van de definitieve veroordelingen naar rechtsinstantie, de spreiding van het aantal vonnissen over de eenentwintig krijgsraden en het proportioneel aandeel van de verschillende delictcategorieën. Telkens zal blijken dat onze gegevens en

TABEL I

Repressie : verdeling van de definitieve veroordelingen naar rechtsinstantie

	<i>Steekproef</i>	<i>Gilissen*</i>
<i>Krijgsraad</i>		
— op tegenspraak	58,8 %	63,9 %
— verstek	13,9 %	7,6 %
<i>Krijgshof</i>	27,3 %	28,5 %
Totaal	100,0 %	100,0 %
(N =)	(3643)	(53005)
<i>Cassatie</i>		
— op volledige steekproef	4,4 %	5,7 %
— ten aanzien van krijgshof	16,2 %	19,7 %

* Bron : Gilissen, blz. 551.

die van Gilissen zeer gelijklopend zijn. Daaruit valt zeker te besluiten dat de uittreksels een betrouwbare empirische uitvalsbasis vormen en dat onze steekproef een hoge graad van representativiteit bezit.

TABEL II
Repressie : spreiding van de vonnissen over de krijgsraden
(verstekvonnissen inbegrepen)

<i>Krijgsraad</i>	<i>Steekproef</i>	<i>Gilissen*</i>	<i>Krijgsraad</i>	<i>Steekproef</i>	<i>Gilissen*</i>
Brussel	12,6	13,3	Bergen	3,8	3,6
Antwerpen	13,7	13,5	Doornik	1,6	1,4
Mechelen	3,2	3,5	Luik	6,7	6,8
Turnhout	1,5	1,5	Verviers	1,8	1,6
Brugge	5,2	5,1	Namen	3,3	3,2
Ieper	2,2	2,1	Aarlen	1,9	2,0
Kortrijk	4,0	4,2	Nijvel	1,3	1,1
Gent	17,4	17,9	Eupen	1,6	1,4
Hasselt	3,9	3,3	Malmédy	1,3	1,3
Tongeren	3,1	3,2	Niet vermeld	0,9	—
Leuven	2,3	2,6			
Charlerod	6,6	7,4			
			Totaal	100,0	100,0
			(N =)	(3643)	(53712)

* Bron : Gilissen, tabel XXX, blz. 564.

Dat in ons bronnenmateriaal het aandeel van de verstekvonnissen hoger ligt dan bij Gilissen is gemakkelijk te verklaren. In 1946 is een speciaal verzet als nieuw rechtsmiddel tegen verstekvonnissen ingevoerd. Sommige bij verstek veroordeelden hebben hiervan gebruik gemaakt. In Gilissens studie, die pas in 1950 is gemaakt, zijn zij niet in de verstekcategorie opgenomen. In onze steekproef daarentegen komen deze personen, voorzover zij voor 1946 zijn berecht, als bij verstek veroordeelden voor.

Het is opvallend hoe dicht de steekproefcijfers en de gegevens van Gilissen bij elkaar liggen. Eenzelfde conclusie vloeit voort uit tabel III,

TABEL III
Repressie : verdeling naar belangrijkste delictcategorieën
(zonder verstekvonnissen)

<i>Delict</i>	<i>Steekproef</i>	<i>Gilissen</i>
— Art. 113 (militaire collaboratie)	43,1 % (1.194)	44,0 % (19.592)
— Art. 115 (economische collaboratie)	2,9 % (79)	3,1 % (1.371)
— Art. 118bis (politieke collaboratie)	25,0 % (692)	24,4 % (10.840)
— Art. 121bis (verklinking)	9,4 % (261)	8,9 % (3.960)
— Art. 118bis + art. 113	14,0 % (390)	13,8 % (6.140)
— Art. 118bis + art. 115	1,9 % (52)	1,9 % (830)
— Art. 118bis + art. 121bis	3,7 % (105)	3,9 % (1.745)
Totaal	100,0 %	100,0 %
(N =)	(2.773)	(44.478)

die een overzicht geeft van de verdeling van de veroordelingen naar delictgroepen. (Deze tabel laat zo'n 10 % van de vonnissen en arresten op tegenspraak buiten beschouwing; het gaat hier om de relatief kleine groep van collaborateurs die andere dan de opgegeven combinaties van delicten vertonen).

B. Epuratie : wie is uit zijn rechten ontzet ?

Het is hier al eerder gezegd : over de epuratie inzake burgertrouw is tot nog toe ternauwernood onderzoek gebeurd. Enkele gegevens zijn in 1950 door Gilissen verzameld, maar ze geven alleen een zeer oppervlakkige kijk op het verschijnsel. Via de analyse van zo'n 1.400 representatieve uittreksels is het ons nu mogelijk dieper te graven. Nog even ter herinnering : de Besluitwet van 19 september 1945 was hoofdzakelijk van toepassing op die mensen waartegen een klacht omwille van politieke collaboratie op een buitenvervolginstelling of een seponering was uitgelopen. De krijgsauditeur kon beslissen om deze personen toch nog in te schrijven op een lijst zodat ze uit hun rechten werden ontzet.

Mannen/vrouwen

TABEL IV

Epuratie en repressie : verdeling ontzetzten en veroordeelden naar geslacht

<i>Categorie</i>	<i>Epuratie</i>	<i>Repressie</i>
Man	68,1 %	87,9 %
Vrouw	31,9 %	12,1 %
Totaal	100,1 %	100,0 %
(N =)	(1.417)	(3.643)

In de epuratie ligt het aandeel van de vrouwen meer dan tweemaal zo hoog als in de repressie. Op het eerste gezicht is dat niet zo vreemd. In de repressiecijfers spelen vooral de veroordelingen voor militaire collaboratie door en in deze delictcategorie was het aantal vrouwen uitermate klein. De epuratie treft de politieke collaborateurs en in die groep zaten wel veel vrouwen. Aan de andere kant valt het dan weer op dat in de berechting door de repressierechtbanken van die politieke collaboratie opnieuw de verhouding 87 % mannelijke en 13 % vrouwelijke veroordeelden aan te treffen is. Vele vrouwen die politiek hebben samengewerkt met de bezetter zijn bijgevolg aan een correctionele of criminele straf ontsnapt. In de epuratie is er dan een soort recuperatiebeweging uitgevoerd waarbij de krijgsauditeurs verhoudingsgewijze meer vrouwen op de lijst van de ontzetzten hebben ingeschreven.

Leeftijd.

TABEL V

Epuratie en repressie : verdeling ontzetten en veroordeelden naar leeftijd

<i>Leeftijdscategorie</i>	<i>Epuratie</i>	<i>Repressie</i>
16-20 jaar	5,1 %	7,8 %
21-25 jaar	14,3 %	26,5 %
26-30 jaar	10,1 %	13,4 %
31-35 jaar	12,9 %	13,8 %
36-40 jaar	11,3 %	12,4 %
41-45 jaar	12,4 %	10,9 %
46-50 jaar	11,3 %	6,5 %
51-55 jaar	7,5 %	3,6 %
56-60 jaar	5,6 %	2,6 %
61-65 jaar	3,0 %	1,1 %
66-70 jaar	2,0 %	0,2 %
71-75 jaar	1,0 %	0,2 %
76-80 jaar	0,2 %	0,0 %
Niet vermeld	3,3 %	1,0 %
Totaal	100,0 %	100,0 %
(N =)	(1.417)	(3.643)
(\bar{x})	(38,8 jaar)	(34,7 jaar)

Twee op de drie personen, die in de epuratie hun rechten verloren, waren jonger dan 45 jaar. Toch is de bevolking, die in de epuratie betrokken was, over het algemeen iets ouder dan de groep, die in de repressierechtspraak veroordeeld is. In alle leeftijdscategorieën boven de veertig jaar zijn er procentueel meer mensen in de epuratie te vinden dan in de repressie. In de epuratie is het aandeel van de vijftig-plussers bijna 20 %, in de repressie nog geen 8 %. Waar de repressiebevolking voor ruim één derde uit jongeren beneden de 25 jaar bestaat — het gaat hier om jonge recruten die, meestal toch, dienst deden in de militaire en paramilitaire formaties — is deze categorie in de epuratie nog geen 20 % groot.

Taal.

TABEL VI

Epuratie en repressie : verdeling ontzetten en veroordeelden naar taalgroep

<i>Categorie</i>	<i>Epuratie</i>	<i>Repressie</i>
Nederlands	64 %	61,1 %
Frans	36 %	38,9 %
Totaal	100 %	100 %
(N =)	(1.417)	(3.643)

Twee op de drie epuratieuittreksels zijn in het Nederlands gesteld, de rest in het Frans. Men mag aannemen dat deze cijfers ook het respectievelijke aandeel van Vlamingen en Franstaligen weerspiegelen. Grote verschillen met de repressie zijn er niet.

Regio.

Wie de analyse verlegt van de taal van het uittreksel naar de regio waar de ontzetting of de veroordeling is uitgesproken, kan vaststellen dat in Brussel de epuratie iets harder heeft toegeslagen dan de eigenlijke repressie. In Wallonië is een ietwat omgekeerd beeld aan te treffen.

TABEL VII
Epuratie en repressie :
verdeling ontzetten en veroordeelden naar lokaliteit van berechting

<i>Krijgsraden</i>	<i>Epuratie</i>	<i>Repressie</i>
— Vlaamse	55,6 %	56,8 %
— Waalse	24,1 %	27,2 %
— Brussel	17,0 %	12,8 %
— Oostkanton	3,3 %	3,2 %
Totaal	100,0 %	100,0 %
(N =)	(1.417)	(3.610)

TABEL VIII
Epuratie en repressie :
verdeling ontzetten en veroordeelden naar woonplaats (provincie)

<i>Provincie</i>	<i>Epuratie</i>	<i>Repressie</i>
Antwerpen	17,0 %	18,2 %
Brabant	21,2 %	17,2 %
West-Vlaanderen	14,2 %	10,6 %
Oost-Vlaanderen	15,6 %	17,2 %
Henegouwen	8,4 %	12,9 %
Luik	13,0 %	11,3 %
Limburg	5,8 %	6,5 %
Luxemburg	1,3 %	2,1 %
Namen	2,4 %	2,2 %
Niet bekend	1,1 %	1,8 %
Totaal	100,0 %	100,0 %
(N =)	(1.417)	(3.643)

De verdeling naar woonplaats (provincie) laat zien dat in de provincies Brabant en West-Vlaanderen verhoudingsgewijze meer mensen in de epuratie dan in de repressie zijn aangepakt. Henegouwen is de enige provincie waar de repressie heviger was dan de epuratie.

Uit deze eerste kennismaking met de epuratiebevolking — eerder zijn nooit cijfers over persoonsgegevens van de ontzette bekend gemaakt — zijn twee conclusies te halen. Naar taalgroep en regio is deze groep van « getroffen » niet anders samengesteld dan de bevolking die in de represierechtspraak is veroordeeld. Wel belangrijk zijn de verschillen op het stuk van leeftijd en geslacht : in de epuratie zijn meer vrouwen en ouderen betrokken geraakt. De epuratie is, met andere woorden, op een andere wijze in de bevolking binnengedrongen : breder, dieper.

C. Epuratie : de dans der krijgsauditeurs en der burgerlijke rechtbanken.

Er zijn grote verschillen waar te nemen in de reikwijdte van de epuratie in de diverse gerechtelijke arrondissementen van ons land. Dat is te merken in tabel IX, die berekend is op basis van de oorspronkelijke gegevens van Gilissen.

Als we naar de oorspronkelijke, eerste, inschrijvingen (ruim 43.000) kijken, zien we dat met de bevolkingsgrootte als referentiepunt hun aantal in Vlaanderen bijna dubbel zo groot is als in Wallonië (exclusief Oostkantons). Het arrondissement Brussel vertoont eenzelfde beeld als Vlaanderen. Maar binnen de Vlaamse regio is de variatie nog groter : in Tongeren werden 2,6 personen op 1.000 door de krijgsauditeur op de lijst ingeschreven, in Gent 7,3 personen op 1.000. In Wallonië is de spreiding een stuk kleiner : 2,1 per duizend in Nijvel en 4,01 per duizend in Bergen. De verschillen kunnen te wijten zijn aan de omvang van de collaboratie in elke regio of arrondissement. Het is evengoed mogelijk dat de krijgsauditeurs hun opdracht op zeer uiteenlopende wijze hebben geïnterpreteerd.

De reactie van de ingeschrevenen tegen hun ontzetting verschilde ook van arrondissement tot arrondissement. In Gent ging slechts 70 % van de getroffen in beroep bij de rechtbank van eerste aanleg. Dat is het laagste cijfer voor heel België. Toch viel hier het hoogste aantal eerste ingeschrevenen te noteren. In Tongeren, waar door de krijgsauditeurs zowat het minst van de besluitwet van 19 september 1945 gebruik werd gemaakt, is door 86 % beroep aangetekend. Regionaal gezien is er op dit vlak weinig variatie : Vlaanderen, Wallonië en Brussel vertonen een identiek « reactiepatroon ».

De rechtbanken van eerste aanleg laten eveneens een uiteenlopend gedrag zien. In Wallonië waren de rechtbanken gemiddeld gezien strenger dan in Vlaanderen : in het zuiden van het land werd in zowat 14 % van de gevallen het beroep verworpen, in het noorden 8 %. Opnieuw echter valt op hoe groot in elke regio de variatie is tussen de rechtsgebieden : in Gent verwierp de rechtbank van eerste aanleg nog geen 5 % van de beroepen, in Ieper bijna 25 % ; in Verviers ligt dit cijfer op 8 %, in Nijvel op 34 %. (Men dient er wel rekening mee te houden dat een

TABEL IX

**Arrondissementale variatie in optreden van krijgsauditeurs
en rechtbanken van eerste aanleg**

<i>Arrondis- sement of provincie</i>	<i>Aantal eerste inschrij- vingen (a)</i>	<i>% bevol- king</i>	<i>% beroep tegen (a)</i>	<i>% ver- worpen beroep</i>	<i>Aantal defini- tieve inschrij- vingen</i>	<i>% bevol- king</i>
Antwerpen	4.183	5,5	80,9	5,6	1.731	2,26
Mechelen	1.211	5,0	81,3	15,0	654	2,71
Turnhout	1.290	5,3	76,4	7,2	471	1,95
Brugge	2.308	5,1	86,2	7,7	1.000	2,23
Kortrijk	1.844	4,8	87,1	7,4	756	1,96
Ieper	976	6,8	86,4	24,4	407	2,84
Gent	8.831	7,3	69,9	4,9	4.285	3,55
Hasselt	1.020	4,5	79,0	16,4	586	2,59
Tongeren	567	2,6	85,7	10,5	297	1,37
Leuven	1.242	3,9	74,4	18,3	634	2,02
Vlaanderen	23.472	5,6	77,5	8,2	10.821	2,5
Bergen	1.414	4,0	82,6	14,4	581	1,65
Charleroi	2.181	3,6	77,3	10,6	991	1,64
Doornik	576	2,4	85,9	9,3	185	0,78
Luik	2.695	3,8	72,5	15,6	1.472	2,09
Verviers	573	3,3	73,6	8,1	297	1,74
Namen	888	2,5	80,0	13,3	422	1,20
Luxemburg	636	2,9	76,1	12,4	271	1,24
Nijvel	379	2,1	70,4	34,1	241	1,35
Eupen	1.665	62,9	73,9	1,9	848	32,08
Malmédy	1.738	48,3	81,7	2,3	683	18,99
Wallonië (zonder oostkantons)	9.342	3,3	76,8	13,6	4.460	1,59
Brussel	6.876	5,4	74,6	11,4	3.840	3,03
Totaal	43.093				20.652	

Bron : Gilissen, tabel LV, blz. 597.

aanvaarding van het beroep niet betekende dat de burgerlijke rechters de ontzetting ongedaan maakten.) De verschillen in reactie van de burgerlijke rechtbanken zouden te wijten kunnen zijn aan de perceptie die de rechters in deze rechtbanken hadden van het verloop van de epuratie. Het is, bijvoorbeeld, opvallend hoe « mild » de rechtbank van eerste aanleg te Gent was tegenover de mensen die beroep aantekenden tegen een ontzetting. In Gent waren de krijgsauditeurs bijzonder actief en is men ook weinig in beroep gegaan. Was de rechtbank mild tegenover het aangezekende verzet omdat zij wist dat haar regio een zeer hoog aantal eerste inschrijvingen had ?

Het gecombineerd effect van de drie stappen in de epuratie (eerste inschrijving, reactie van de getroffenenen, beslissing van de rechtbank van eerste aanleg) en vooral van de eerste « amnestiewet » van juni 1948 is af te lezen in de laatste kolom van tabel IX, die betrekking heeft op de definitieve inschrijvingen. De regio Brussel scoort het hoogst (3 op 1.000 inwoners), Vlaanderen ligt op 2,5 en Wallonië op 1,6. Weer springt de spreiding *binnen* de Vlaamse regio in het oog : van 1,4 per duizend in Tongeren naar 3,55 per duizend in Gent.

Bij het bekijken van deze cijfers duikt spontaan de hypothese op dat de rechtsgelijkheid en -zekerheid omwille van het uiteenlopend optreden van de krijgsauditeurs en de rechters nu en dan zoek moet geweest zijn. Het arbitraire karakter van sommige epuratiebeslissingen blijkt trouwens ook uit de reacties van de rechtbanken van eerste aanleg op de oorspronkelijke lijsten van de auditeurs : gemiddeld hebben zij in meer dan een kwart van de gevallen het verzet van de ingeschrevenen onderschreven door schrapping of mildering van de epuratiemaatregel.

D. Variatie in de bestraffing.

Om de bestraffing te meten gaan we terug naar onze steekproefgegevens. In de tabellen X et XI zijn alleen de definitieve ontzettingen afgebeeld. De ontzetting kon door de krijgsauditeur in twee richtingen be-

TABEL X

Epuratie : duur van de ontzetting	
— Levenslang	80,2 %
— 20 jaar	9,7 %
— 10 jaar	0,2 %
— Niet vermeld	9,9 %
Totaal	100,0 %
(N =)	(1.417)

TABEL XI

Epuratie : uitgebreidheid van de ontzetting	
— Alle rechten art. 123 sexies	92,4 %
— Alleen kiesrechten	1,5 %
— Art. 123, sexies a	0,6 %
— Art. 123, sexies, uitgezonderd h, i, j	0,7 %
— Art. 123, sexies h, i, j	0,2 %
— Niet vermeld	4,6 %
Totaal	100,0 %
(N =)	(1.417)

perkt worden, althans indien het om een inschrijving ging op basis van artikel 3 van de Besluitwet. Hij kon de duur van de ontzetting beperken, maar ook de ontzetting limiteren tot een aantal van de in art. 123 sexies van Strafwetboek opgesomde rechten.

Naar duur werden 80 % van de ingeschrevenen levenslang uit hun rechten ontzet. Is de definitieve ontzetting niet in beroep, maar door de krijgsauditeur beslist dan ligt dit cijfer nog hoger. Wat het aantal rechten betreft, blijkt dat in bijna alle gevallen een volledige ontzetting werd

uitgesproken. De ruimte die de krijgsauditeur en rechtbanken hadden om de ontzetting te beperken is bijgevolg weinig of niet gebruikt. In beroep was nu en dan nog een schrapping of mildering van de ontzetting te bekomen, maar als men niet reageerde en ingeschreven bleef op de lijst van de krijgsauditeur, dan ging het om een levenslange ontzetting en dat uit alle rechten van art. 123 sexies.

E. *Waarom de ontzetting ?*

Artikels 2 en 3 van de Besluitwet van 19 september 1945 somden de categorieën van personen op die van rechtswege levenslang (art. 2), of facultatief levenslang of tijdelijk (art. 3) ontzet werden uit hun rechten. Deze twee artikels bevatten telkens zes paragrafen waarin een nadere omschrijving van het verboden lidmaatschap voorkwam. Wij hebben een inventaris van de lidmaatschappen van de veroordeelden, zoals zij in de

TABEL XII

Epuratie : artikel 2, § 2 : aantal ontzetten volgens lidmaatschap formatie

<i>Formatie</i>	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
— VNV + nevenorganisaties	475	47,9
Combinaties met VNV	13	1,3
— DeVlag + nevenorganisaties	156	15,8
Combinaties met DeVlag	9	0,9
— VNV + DeVlag	18	1,8
— REX + nevenorganisaties	162	16,4
Combinaties met REX	3	0,3
— Andere politieke organisaties	10	1,0
— NSDAP + nevenorganisaties	72	7,3
— Militaire, paramilitaire of hulpdiensten	37	3,7
Niet vermeld	36	3,6
Totaal	991	100

uittreksels vermeld stonden, in onze analyse opgenomen. Een volledige lijst is hier wegens plaatsgebrek niet te geven. Maar in bijna zeventig procent van alle inschrijvingen was art. 2, paragraaf 2 (toetreding tot of behoud van lidmaatschap van een partij, beweging of organisme van politieke of culturele aard, wanneer algemeen bekend was, dat deze de politiek van de vijand dienden) de reden waarom de mensen uit hun rechten werden gezet. Het leek ons daarom interessant om in het bestek van dit artikel de daarop betrekking hebbende informatie in een tabel weer te geven. Het lidmaatschap van het Vlaams Nationaal Verbond (en nevenorganisaties) blijkt in de helft van de gevallen de basis te zijn voor een levenslange ontzetting. In de totale epuratiesteekproef (1.417 gevallen) is bijna 60 % van de ontzetten lid geweest van één van de drie grote

politieke formaties (VNV, Rex en DeVlag). De epuratie was duidelijk een instrument om de leden van deze organisaties die aan de repressierechtspraak waren ontsnapt, toch nog te bestraffen. Het lidmaatschap van één van die organisaties was een voldoende reden om politiek en burgerlijk monddood gemaakt te worden.

F. Epuratie : de wervelwind van begin 1946.

De besluitwet, waarop de epuratie rust, dateert van 19 september 1945, maar het is pas vanaf november 1945 dat de epuratiemachine in gang schiet. Eind december van dat jaar is nog geen 10 % van de inschrijvingen afgewerkt. Dan ontstaat een ware springvloed : in de eerste drie maanden van 1946 komen 20.000 namen op de lijsten van de auditeurs terecht. Daarvan zal ongeveer de helft uiteindelijk definitief worden. Hoe is die « eruptie » in de activiteiten van de krijgsauditeurs te verklaren ? Men vergeet niet dat in maart 1946 de eerste naoorlogse verkiezingen voorzien waren. De krijgsauditeurs hadden klaarblijkelijk de opdracht om de ontzettingen zo snel mogelijk te laten ingaan om te vermijden dat « incivieken » hun stem zouden uitbrengen. Ook de beroepsprocedure is zeer snel afgehandeld. Eind 1946 hadden de burgerlijke rechtbanken in meer dan 50 % van de zaken een beslissing gevelld. Globaal gezien was meer dan de helft van de ontzettingen in april 1946 definitief geworden.

De epuratie is duidelijk sneller verlopen dan de repressierechtspraak, zowel in eerste aanleg (de inschrijving door de krijgsauditeurs) als voor de burgerlijke rechtbanken. De materie was natuurlijk minder complex. Wel staat vast dat de auditeurs, opgeslorpt als ze waren door de epuratie, weinig tijd aan de repressie hebben kunnen besteden. Het massale karakter van inschrijvingen in zo'n korte tijdsspanne moet ook een enorme weerslag gehad hebben op de publieke opinie. Vele mensen die voor maart 1946 nog niet op de lijst waren ingeschreven, maar wisten dat er over hen een dossier met aanklacht omwille van politieke collaboratie bij het militaire parket lag, moeten toen in grote onzekerheid hebben geleefd. Of de krijgsauditeurs de tijd hadden om in deze omstandigheden zorgvuldig te werk te gaan is een andere vraag. Als we zien dat meer dan de helft van de ontzettingen later werd verbroken, dan mag verondersteld worden dat er tijdens de eerste maanden van 1946 niet-weinig geïmproviseerd werd.

G. De repressie : drie golven.

De vaststelling dat het hoogtij van de epuratie in het begin van 1946 lag, brengt ons tot de vraag of ook in de repressierechtspraak dergelijke pieken voorkomen.

De krijgsraden velden hun eerste vonnissen eind oktober 1944. Is het juist dat, zoals vaak beweerd wordt, de straftoemeting sterk varieerde in

de tijd ? Ook dat is nagegaan. Wij brengen hier, vooruitlopend op het eindrapport, enkele resultaten aan.

Uitgaan van het aantal gevelde vonnissen is niet de juiste weg om de ontwikkeling van de straftoemeting te analyseren. Het kan immers goed zijn dat in 1946, toen het gros van de veroordelingen is uitgesproken, de rechters lichtere straffen dan vroeger uitspraken. Om de hevigheid van de repressie en haar evolutie in de tijd te kunnen vatten is het beter uit te gaan van de duur van de uitgesproken gevangenisstraf. Er wordt daarbij gewerkt met twee categorieën : minder dan vijf jaar (correctionele straffen), vijf jaar en meer (criminele straffen). Als voorbeeld van de evolutie van de strafmaat in de tijd zijn hier de veroordelingen voor militaire collaboratie opgenomen. Tabel XIII toont duidelijk aan hoe de strafmaat inder-

TABEL XIII

Repressie : militaire collaboratie, evolutie van bestraffing door krijgsraden (zonder verstekvonnissen)

Kwartaal	Correctionele straf %	Criminele straf*	Absoluut aantal	Cumulatief percentage veroordelingen %
1944				
4 ^{de} kwartaal	11	89 % (8 %)	(100 % = 61)	5,2
1945				
1 ^{ste} kwartaal	34	66 % (3 %)	(100 % = 71)	11,3
2 ^{de} kwartaal	42	58 % (3 %)	(100 % = 74)	17,6
3 ^{de} kwartaal	58	42 % (5 %)	(100 % = 98)	26,0
4 ^{de} kwartaal	66	34 % (7 %)	(100 % = 119)	36,2
1946				
1 ^{ste} kwartaal	66	34 % (3 %)	(100 % = 173)	51,0
2 ^{de} kwartaal	58	42 % (3 %)	(100 % = 190)	67,4
3 ^{de} kwartaal	70	30 % (1 %)	(100 % = 139)	79,2
4 ^{de} kwartaal	82	18 % (1 %)	(100 % = 93)	87,3
1947				
1 ^{ste} kwartaal	73	27 % (1 %)	(100 % = 68)	93,0
2 ^{de} kwartaal	77	23 % (2 %)	(100 % = 44)	96,7
Na 2 ^{de} kwartaal	80	20 % (0 %)	(100 % = 35)	100,0
Totaal			1165	

* Het cijfer tussen haakjes drukt het percentage levenslange gevangenisstraffen of doodstraffen in het volledige aantal veroordelingen per kwartaal uit.

daad varieert in de tijd. Voor eenzelfde delictsoort had men eind 1944 89 % kans om een criminele straf op te lopen, eind 1946 was deze kans teruggelopen tot 20 %. Deze evolutie kan niet te wijten zijn aan het feit dat de zwaarste overtredingen in het begin van de repressie berecht werden. Een meer verfijnde analyse van de gegevens wijst dat uit (13).

(13) Hierover uitvoerig in het eindrapport.

In de evolutie van de strafmaat vallen enkele pieken op. In het begin van de repressie wordt er zeer zwaar betaft (8 % van de vonnissen spreken een doodstraf of levenslange gevangenisstraf uit). De strafmaat neemt in de loop van 1945 geleidelijk af. Wel is er een lichte « opstoot » tussen mei en juli. Dat is niet uit tabel XIII af te leiden, maar springt wel in het oog bij een berekening op maandbasis. Gilissen vond voor die maanden een gelijkaardige stijging in het aantal dossiers dat voor incivisme bij de militaire parketten werd aangebracht. Deze verheviging van de repressie heeft alles te maken met de terugkeer van duizenden gevangenen uit het net verslagen Duitsland. Een tweede opstoot doet zich voor begin 1946. Hij is, zoals de epuratie, hoogstwaarschijnlijk verbonden met de politieke context : regeringsvacuüm, scherpe confrontaties tussen wat men toen « links » (de socialisten, communisten en liberalen) en « rechts » (de christen-democraten) noemde, de naderende verkiezingen. Deze drie golven in de berechting van politieke collaboratie (laatste kwartaal van 1944, mei-juli 1945 en de eerste maanden van 1946) komen ook in de gegevens over de andere delictcategorieën tevoorschijn. Elk onderzoek van de repressie zal zich ongetwijfeld op dit verschijnsel moeten toespitsen.

Summary : The purge of Second World War collaborators : a preliminary report.

The purge of Second World War collaborators in Belgium has not been the subject of many serious scientific research sofar. However, progress in theorizing and in data handling make it now possible to clear away the major impediments to such scientific research.

After the war, extracts of the judgements of the military courts, which were responsible for the trial of collaborators, were published in the government gazette, « Het Belgisch Staatsblad ». These extracts provide the empirical basis of the project, which is put in the theoretical context known as « the ambivalence theory ». A brief look at the military judiciary system sheds some light on the processes behind the judging of collaborators. The article unveils some first results of the analysis of 5,000 court cases. The most important finding sofar is the absence of consistency — in time as well as in space — in the judging of collaborators in Belgium.

